

АЛХИМИЧНИ СИМВОЛИ И МОТИВИ В НОВЕЛАТА НА Е. Т. А. ХОФМАН „ЗЛАТНАТА ДЕЛВА“

Д-р Таня Бедаваджиева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме. Настоящите наблюдения са един опит в изследването на новелата „Златната делва“ от Е. Т. А. Хофман. Целта на статията е да се предложи един възможен път за интерпретация на изпълненото със символика Хофманово творчество през призмата на алхимичното изкуство. Чрез съпоставката между „Златната делва“ и алхимичната символика се търсят паралели между сливането на Анселмус и Серпентина и алхимичното сливане на Бялата кралица и Червения крал, чрез което се създава Философският камък. Наблюденията са насочени и към цялостната структура на новелата като вид алхимичен опус. Също така се търсят и отделни елементи и символи, които биха могли да се разчетат и като алхимични.

Ключови думи: Е. Т. А. Хофман; алхимия; „Златната делва“; алхимични символи; Философският камък

Произведенията на Е. Т. А. Хофман са изпълнени с тайнственост и фантастичност, с неземни същества и възшебни предмети. Една от творбите на Хофман, в най-голяма степен коментирана с оглед на тайнственост, фантастичност и възшебство, е „Златната делва“. Ярво открояващата се магично-мистична атмосфера в новелата дава възможност за разглеждането ѝ през призмата и на алхимичното изкуство. Със своя силно метафоричен език новелата наподобява алхимичните притчи, представящи целия опус като непрекъснат алегоричен разказ, като и в двете области – на Хофмановия текст и на алхимичните трактати – се открояват сходни символи с приказно неясни очертания. Хофман, като един истински алхимик, умело забърква в своите литературни колби богата смесица от образи и значения в търсенето на един по-висш идеал. Делничният живот в Дрезден е преплетен с разхождащи се грозни вещици, хилещи се от дръжките на вратите; достопочтен архивариус; дракон, който пази скъпоценни камъни; златни змии с прекрасни сини очи; лилии, делви, фантастични истории и тайнствени ръкописи. Симбиозно двата свята съществуват и героите лесно преминават от единия в другия.

И както алхимиците смесват обикновеното олово с „нашия Меркурий“, за да преобразят златото в „нашето Злато“, така и в „Златната делва“ възмезното и реалността се примесват и всеки дребен детайл би могъл да се разглежда като символ, присъщ и за алхимичното изкуство.

Целта на настоящия текст е да насочи към алхимичния потенциал на тълкуване на „Златната делва“. Разгледаните примери нямат претенцията за задълбочено тълкуване на всеки един символ, закодиран в Хофмановия текст. Те са по-скоро бележки, които маркират посоките, в които би могла да се разгърне темата и да помогне за по-нататъшно развитие на изследването.

Още с първите страници на „Златната делва“ читателят попада в една хаотична „система“ от метафори, кодови имена и символи по подобие на алхимичните текстове, изписани с неясни символи и изображения. В българските преводи до голяма степен се губи смисловото значение на оригиналния текст. Един пример е самото заглавие – „*Der goldne Topf*“, което в буквален превод би следвало да е *златното гърне*. А гърнетата имат специално място в творчеството на Хофман. В едно такова нощно гърне приключва живота си и малкият Цахес, наречен Цинобър. Но те са важна част и от алхимичния инструментариум. Според един от най-известните алхимици от Елизабетинската епоха от XVI век – Томас Чарнок¹), отдал живота си на търсенето на Философския камък, първото, което алхимикът трябва да направи, е да се обърне към грънчар за направата на алхимичните съдове. И ако той не разбира от алхимичното изкуство или не е виждал такива, алхимикът трябва да му обясни точно какво му е необходимо. Защото задължително условие за успеха на опуса е съдът, в който ще се разкрие Философският камък, да бъде идеално кръгъл (Charnock 1652, 289).

Гърнето е специфичен съд, използван за направата на Еликсира, добре известен на запознатите с алхимия още от времето, в което Чосър пише своите „Кентърбърийски разкази“. В „Разказа на Йомена на Каноника“ се описва как се смесват веществата – как „се стрива всичко във хавана“, как „се сипва във гърне без похлупак“ (Chosar 1980, 414). В златното гърне на Хофман разцъфва лилията „и най-възвишеното е постигнато“ (Hoffmann 2001, 195). Освен самата форма важен за алхимичното тълкуване на заглавието е и материалът, от който е направено гърнето. В своето изследване „Алхимикът в литературата. От Данте до съвременността“ Теодор Циолковски обръща специално внимание на Хофмановите произведения и в анализа си върху „Златната делва“ дава следната интерпретация на златното гърне: „Реалистично погледнато е просто гърне с цветя в къщата на архивариуса, но на метафорично ниво.... златото отразява, разбира се, алхимичното злато“ (Ziolkowski 2015, 97).

Аналогична ситуация с разминаване между оригинал и превод се открива и в така настоячиво повтарящото се люляково дърво, което при справка с текста на немски се оказва, че е бъзово²). И ако първото не е носител на ни-

какво алхимично тълкуване, то бъзът е определян като отровно-халюциногенно растение, но и като подходящ материал за изработване на талисмани. Самият образ на дървото е сред най-разпознаваемите в алхимичните трактати. В „The Campe of Philosophy“ – алегорична алхимична поема от Уилям Блумфийлд от XVI век, се казва: „Сред дърветата едно дърво е специално, най-цветущото и прекрасно, което се яви пред зора ми. Назовано, Философското дърво“ (Bloomfield 1652, 311)³. В иконографската традиция на алхимиците четирите елемента и различните фази на алхимичния опус се изобразяват преплетени в клоните на философското дърво. В „Златната делва“ край бреговете на Елба младият Анселмус чува гласовете на вятъра, дървото и Слънцето, символизиращи съответно въздуха, земята и огъня. Там именно сред клоните се появява и прелестната змия с обещанието за лилията в златната делва, с чиято сила те ще бъдат „щастливи завинаги“.

Лилията само по себе си заема специално място не само в „Златната делва“, но и в алегоричния език на алхимиците. В новелата на Хофман огненочервена е лилията, която пламва от любов към княза на духовете, сред разтворените листенца на лилия саламандърът съзира своята любима – зелената змия, лилии има и по халата на архивариуса. В алхимията тя е символ на чистотата, алхимиците наричат Философския живак – сок от бяла лилия. Често олицетворява перфектното бяло – *albedo* – чистия бял стадий на алхимичния процес на пречистване⁴. От друга страна, е и символ на мъжкото и женско сливане в една андрогинна форма. Според изображенията, наследени от илюстрираните книги, посветени на алхимичното изкуство, Философският камък се появява в златно цвете, в червено-бяла роза или червено-бяла лилия. Заедно с делвата и дървото, лилията е сред постоянно повтарящите се образи в новелата. Придържайки се към алхимичните ѝ значения, този факт не е изненадващ, защото, както разбираме във финала на творбата, лилията символизира постигнатото щастие на Анселмус и Серпентина, а също и последната фаза на алхимичния процес.

Алхимията присъства в „Златната делва“ не само под формата на отделни образи и метафори, макар и текстът да изобилства с такива. Ако се следва логиката на алхимичните експерименти, би могло да се каже, че новелата представлява описание на алхимичния опус от началото до самия му край. Великият труд на алхимиците, чиято финална цел е постигането на Философския камък, е представен според херметичните трактати в няколко последователни фази. Някои от най-значимите личности, посветили се на *изкуството*, разделят опуса на дванадесет етапа. Алхимичният трактат „Съединението на алхимията“ („*The Compound of Alchemy*“) от сър Джордж Рипли е разделен на дванадесет порти, като всяка съответства на броя етапи на великия херметичен труд – *calcination, dissolution, separation, conjunction, putrefaction, congelation, cybatyon, sublimation, fermentation, exaltation, multiplycation*,

*projection*⁵⁾ (Ripley 1471,128). Тук допирната точка между алхимията и новелата се открива в структурата на „Златната делва“, която е разделена също на дванайсет части и по-конкретно на дванайсет бдения. Следването на точната последователност на фазите за алхимиците е изключително важно, както и разположението на планетите и звездите. Защото чрез точната подредба на небесните тела ще се предопредели крайният резултат на труда им. „Вдигни глава и погледни към небето, и ще те науча наистина да познаваш планетите“ (Bloomfield 1652, 313) – приканва Блумфийлд в алхимичната си поема.

Хофман представя на пръв поглед една обикновена картина от ежедневието на героя, но времето и мястото са точно конкретизирани. „Великото дело“ на Анселмус започва точно „в деня на Възнесение Господне, в три часа следобед... Дрезден“ (Hoffmann 2001, 5). Младият студент, този „по-особен субект“, у когото „се крие много нещо“, е *prima materia* в Хофмановата лаборатория. Той е изначалното вещество, което ще бъде подложено на смърт, разединение, раздвоение, пречистване и в крайна сметка обновление. Анселмус е избраникът на Сепентина, защото той притежава „онова основно душевно качество“ (Hoffmann 2001, 135), така необходимо за алхимичните занимания. Алхимичните текстове казват, че за да разбереш същността на алхимичната дейност, трябва да притежаваш открита и пречистена душа. Именно такъв е Анселмус. Той вижда златната змия, чува нейната песен и вярва в нея и любовта ѝ, защото притежава душата на дете, необременен от покварата на заобикалящата го действителност.

Главната цел на алхимията е трансформацията на неблагородните метали в сребро и злато и според традицията основното вещество трябва да бъде „убито“, за да разкрие истинския си живот. Химичните вещества се подлагат на пречистване, докато не се превърнат във Философския камък.⁶⁾ Както основната материя трябва да се разедини и да се получат сяра и живак, така за Анселмус в Първо и Второ бдение настъпва времето на „някакво неудържимо раздвоение“ (Hoffmann 2001, 25). Меланхолията на младия студент, състоянието на обърквания му ум е свързано с началния етап на опуса – *nigredo*⁷⁾. Това е време на оплакване и осъзнаването за смъртта на старото състояние на битието и е аналогично с душевното състояние на героя в Четвърто бдение: „Анселмус изпадна в някаква унесена замисленост, която го правеше безчувствен към всеки външен допир с обикновения живот“ (Hoffmann 2001, 55). Разпадът се случва както в неговата душа, така и в реалния (според него) материален свят. Сцената пред входната врата на архивариус Линдхорст, когато прозрачнобялата змия толкова силно се обвива около студента, че размеква и смазва тялото му, разгледана през призмата на алхимията, е *Ludus puerorum*⁸⁾. Това е парадоксален процес, при който всичко твърдо се размеква и след това отново се превръща в твърда материя, което лесно може да се отнесе към преживяното от Анселмус чувство за „размекващо се, смазано тяло“, след което се събужда цял и невредим.

Разтварянето е мистичната смърт, разделянето е оприличено на отхвърляне на примесите и излишъците на света. Следващата фаза е пречистването. То се реализира чрез страданието, чрез огъня на пещите, за да се постигне белотата на възкресението, което предполага, че материалът вече може да бъде способен да трансмутира духовно хората и неблагородните метали в злато. „Пречистването – се твърди в един алхимичен текст – се извършва чрез най-нежен огън, горещ и влажен“ (Thor 1667, 73). Подобно е усещането на Анселмус, поставен в стъкления изолатор, в който „огнена стихия около тялото му се сгъстява и се превръща в леденостудена маса“ (Hoffmann 2001, 157).

От първата среща с вещицата ябълкопродавачка, през тайнствените градини и документи на Линдхорст, говорещите птици и змиички, „Златната делва“ е изпълнена с реалност и съновидения, чиито граници са дотолкова размити, че Анселмус не знае сънува или всичко фантастично и невероятно, което се случва около него, е реалност. Ужасяващото преживяване с хилещата се бронзова глава пред дома на Линдхорст, през погледа на „недостойните“ и „непосветените“, се оказва напълно лишена от мистично-магичните си окраски: „Заместник-ректорът Паулман минавал случайно [...] и го видял да лежи в безсъзнание пред входа, а една стара жена [...] се суеятяла около него“ (Hoffmann 2001, 47). Анселмус трябва да повярва на това, което сънува „с отворени очи“, да повярва в любовта, за да достигне необходимата фаза на алхимичното дело, когато сливането на Краля и Кралицата е вече възможно и Философският камък ще се роди. В процеса на преобразяване на младия студент се намесват два образа – на архивариуса Линдхорст и на ябълкопродавачката, които алхимично биха могли да представляват двойствения *Меркурий*. Според алхимиците той е едновременно живак, планета, бог и необходимата съставка за направата на Философския камък. Меркурий присъства в целия процес на опуса като вид медиатор, но поради хермафродитната си природа е едновременно разрушителен и творящ (Abraham 2001, 126).

Един от главните персонажи в „Златната делва“ е архивариус Линдхорст. Силно впечатление прави неговото описание, направено от регистратора Хеербранд: „Тук, в града ни, живее един възрастен, доста странен, но много забележителен човек, някои казват, че се занимавал с тайни науки“ (Hoffmann 2001, 31). В своята библиотека той има „редки книги“ със „странни писмена“, което напълно съответства на представата за алхимик – потънал в своя кабинет мъж, затрупан с неразгадаеми пергаменти, колби, занимаващ се със своите окултни експерименти. В Трето бдение Линдхорст разкрива някои сведения от своята история, която всички приемат за „фантастични ориенталски измислици“, от което се разбира, че освен всичко друго той е и саламандър. Това е същество, според алхимичната традиция, живеещо и хранено от огъня, чиято кръв е най-ценното лекарство на земята. Блумфийлд го характеризира така: „Саламандърът край огъня живее, някои го назовават така, а други с

друго име [...] някои го наричат Меркурий“ (Bloomfield 1652, 312).

В неясната мъгла от илюзия и реалност, в която попада Анселмус, се чува „металическият глас“ на архивариус Линдхорст. С неговата помощ и напътствия младият студент успява да открие истината и вярата в любовта, които ще му донесат желаното блаженство в Атлантида. Със своите способности и намерения във великото дело на Анселмус архивариусът е Меркурий, този, който има силата да съедини мъжкия и женския принцип, Бялата кралица и Червения крал в едно неразделно цяло. Меркурий е разрушаващ и сътворяващ едновременно, наречен е „най-силният и най-великолепен, и най-богат от всички (Anonymus 1652, 198). Той е алхимичният елемент, който участва в целия опус и има способността да се преобразява. Понякога е минерал, планета, бог или животно, а друг път може да символизира елементите – огън, земя, вода и въздух.

Още в Първо бдение трансформиращите му способности се откриват в образа на ябълкопродавачката, която заплашва да затвори Анселмус в стъклена клетка. Изменчива като самия метал, старата Лиза се появява в облика на жена, змия и на малко дяволче в стаята на Вероника. Вещицата олицетворява негативното влияние на живака, който има способността да унищожи златото, и подлага на изпитание *prima materia* – Анселмус. След безуспешните опити да раздели младия студент от любимата му и да го отклони от пътя към безкрайното щастие, ябълкопродавачката се опитва да открадне и златната делва. И тук, в Десето бдение, е сблъсъкът между разрушителния и съзидателния Меркуий, чийто резултат ще предопредели крайния изход в алхимичния опус.

На пръв поглед, алхимичното изкуство изглежда като предшественик на експерименталната наука, но съществува и един втори пласт от неговия мироглед, който е много по-мистичен. Материалната стойност на златото не е самоцел за истинските алхимици. Те са виждали в процеса на трансформация възможност за промяна на собствената си личност. В основата на техния труд стои бленуването възвръщане към райското божествено начало или към „златния век“ от митологичното минало. Така и в „Златната делва“ крайната цел не е откриването на златото, защото то е там на пиедестал, покрито с пурпурно кадифе. „Веществата“, с които Хофман борави, са младият студент и змиичката Сепентина, които в светлината на алхимичните процеси с преобразяването си ще постигнат хармоничния съюз между мъжа и жената. И както Философският камък не би бил възможен без обединяването на две вещества, на две противоположности, без сливането между мъжкото и женското, на Краля и Кралицата, така и разцъфването на лилията не би било възможно без бракосъчетанието на Анселмус и Сепентина. В края на новелата архивариус Линдхорст разказва завършека на история за Анселмус и ние разбираме, че той е щастлив в Атлантида, заедно със своята Сепентина. Тяхната любов и единение, сливането на Червения крал и Бялата кралица е възнаградено със златната делва, от която е поникнала лилия. „Сепентина! – възкликва в края на нове-

лата Анселмус. – Вярата ми в теб, любовта ми разкри за мен съкровената същност на природата! Ти ми донесе лилията, израсла от златото, от първичната сила на земята, преди още Фосфорус да бе възпламенил размишлението – тя е познанието за светото съзвучие на всички същества и в това съзвучие аз живея и винаги ще живея безкрайно щастлив. Да, възвишено ощастливен, стигнах до познание на най-възвишеното, че трябва вечно да те обичам, Серпентина. И златните лъчи на лилията никога не ще угаснат, защото както са вечни вярата и любовта, така е вечно и познанието“ (Hoffmann 2001, 195). Така завършва пътуването на Анселмус – към Атлантида и към познанието. Главният труд на алхимика е именно вид пътуване, експедиция към селенията на всемирната мъдрост, защото според един анонимен трактат от сборника на Ашмол „без знанието не можеш да направиш Камъка“ (Ashmole 1652, 421).

За много други автори се знае със сигурност, че са проявявали интерес към алхимията, към нейната теория или практика. Но до нас не са достигнали доказателства за подобни влечения при Хофман. Независимо от това не може да се подмине фактът, че новелите му са изпълнени с алхимични символи и отпратки, при това обвързани с темата за андрогина. Знаейки за широките му интереси и познания в областта на науката и изкуството, не би било чудно, ако до него са достигнали и текстове за превръщането на металите в злато, за Философския камък и андрогинното сливане на Бялата кралица и Червения крал.

БЕЛЕЖКИ

1. Част от съчиненията му, заедно с текстове на Джордж Рипли, Джон Дий, Томас Нортън и др., са публикувани в сборника „Theatrum chemicum britannicum“ (1652) – своеобразен компендиум от алхимични трактати. Съставител е Елиас Ашмол, също англичанин, учен, историк, антиквар, астролог, политик и последовател на алхимията. Вж. Ashmole 1652.
2. В първия превод на „Златната делва“ на български от Страшимир Джамджиев (1976 г.) дървото все пак е бързово. Вж. Hoffmann 1994, 7, 11.
3. За символиката на дървото вж. още в: Roob 2009, 260 – 261. Тук и сл. преводи от английски са мои – Т.Б.
4. За процесите на пречистването и цветовата им символика вж. повече в „Речник на алхимичните образи“ на Л. Абрахам (Abraham 2010).
5. Тези етапи са трудно преводими и нямат популярност на български, но един приблизителен превод би звучал по следния начин: калциране, разтваряне, отделяне, съединяване, гниене, втвърдяване, цибация, сублимация, ферментация, екзалтация, мултипликация, проектиране.
6. Тези процеси подробно са обяснени в книгата на А. Руб „Алхимия и мистицизъм“ (Roob 2009).

7. *Nigredo* е първият стадий на алхимичния процес, свързан с разлагащото се тяло на металите, с тяхната смърт. По-подробна информация за този етап в: Roob 2009, Abraham 2010.
8. В „Речника“ на Л. Абрахам *Ludus puerorum* нееднократно е коментиран с оглед на един или друг аспект от алхимичните процеси (Вж. Abraham 2010).

ЛИТЕРАТУРА

- ХОФМАН, Е. Т. А., 2001. *Приказни новели / Märchen novellen*. Пловдив: Летаера.
- ЧОСЪР, Д., 1980. *Кетърбърийски разкази*. Прев. Александър Шурбанов. София: Народна култура.
- ХОФМАН, Е. Т. А., 1994. *Приказки*. Прев. С. Джамджиев (1976). Плевен: ЕА.

REFERENCES

- ABRAHAM, L., 2010. *A Dictionary of Alchemical Imagery*. Cambridge University Press.
- ANONYMUS. 1652. Pater Sapientiae. In: E. ASHMOLE (Eds.). *Theatrum Chemicum Britannicum*, 194 – 310. London: Printed by J. Grismond for Nath. Brooke, at the Angel in Cornhill.
- ASHMOLE, E., 1652. *Theatrum Chemicum Britannicum*. London: Printed by J. Grismond for Nath: Brooke, at the Angel in Cornhill.
<<https://publicdomainreview.org/collection/theatrum-chemicum>> [достъп на 20.09.2022]
- BLOOMFIELD, W. 1652. The Campe of Philosophy. In: E. ASHMOLE (Eds.). *Theatrum Chemicum Britannicum*, 305 – 323. London: Printed by J. Grismond for Nath. Brooke, at the Angel in Cornhill.
- CHARNOCK, T. 1652. Breviary of Natural Philosophy. In: E. ASHMOLE (Eds.). *Theatrum Chemicum Britannicum*, 291 – 302. London: Printed by J. Grismond for Nath. Brooke, at the Angel in Cornhill.
- CHOSAR, D., 1980. *Ketarbariyski razkazi*. Prev. A. Shurbanov. Sofia: Narodna kultura.
- HOFFMANN, E. T. A., 1994. *Prikazki*. Prev. S. Dzhamdzhiev (1976). Pleven: EA.
- HOFFMANN, E. T. A., 2001. *Prikazni noveli / Märchen novellen*. Plovdiv: Letera.
- ROOB, A., 2009. *Alchemy and Mysticism*. London: Taschen Bibliotheca Universalis.
- RIPLEY, G. 1471. The Compound of Alchymie. In: *Alchemical Texts* <<https://www.alchemywebsite.com/tcbcompound.html>> [достъп на 20.09.2022]

- THOR, G., 1667: An Easie Introduction to the Philosophers Magical Gold. London: Printed for Matthew Smelt. <<https://archive.org/details/easieintroductio00thor>> [достъп на 20.09.2022]
- ZIOLKOWSKI, T., 2015. *The Alchemist in Literature. From Dante to the Present*. Oxford: Oxford university press.

ALCHEMICAL SYMBOLS AND MOTIFS IN THE NOVEL BY E.T.A. HOFFMANN “THE GOLDEN POT”

Abstract. The present observations are an attempt at the study of the novel “The Golden Pot” by E. T. A. Hoffmann. The purpose of the article is to propose a possible way of interpreting Hoffmann's work full of symbolism through the prism of alchemical art. Through the juxtaposition of the “Golden Pot” and alchemical symbolism, parallels are sought between the fusion of Anselmus and the Serpentine and the alchemical fusion of the White Queen and the Red King that creates the Philosopher's Stone. The observations are directed, on the one hand, to the overall structure of the novella, as a kind of alchemical opus. Individual elements and symbols that could also be interpreted as alchemical are also sought.

Keywords: E.T.A. Hoffmann; alchemy; “The Golden Pot”; alchemical symbols; Philosopher's Stone

✉ **Dr. Tanya Bedavadzhieva**
Faculty of Philology Plovdiv
University Paisii Hilendarski
24, Tsar Asen, Plovdiv
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: tanya.sb@uni-plovdiv.bg